

צביה לבובי

יסודות השמיטה כאתגר חינוכי

מצויים אנו כבר בעיצומה של שנת השמיטה ורבים מבתי מבתי הספר עדיין מתלבטים בדבר משך הזמן שיש להקדיש לנושא ובדבר הדרכים והכלים הראויים, בהם יש לנקוט בהוראת נושא חשוב וערכי זה.

בין הסיבות שניתן למנות כרקע לדילמות אלו, הם דברי התוספות למסכת סוכה דף לט: "אין תקפר לדינים ולאיקורים שיש בהלכות שביעית". ואכן קיימים מספר קשיים המעכבים "זרימה" עם הנושא.

הקשיים בהוראת הנושא הם:

- * קשיים **ברמת החומר** הרב והמורכב.
- * קשיים **ברמת המורה** החייב גם לשלוט בחומר וגם למצוא את האיזון הראוי לרמת הכיתה, בין החלק הרעיוני והחלק ההלכתי של הנושא.
- * קשיים **ברמת התלמיד**, העירוני בדרך כלל, שאינו מזדהה עם המצווה המוטלת מלכתחילה על החקלאי ורואה אותה כבלתי רלוונטית, תוך מחשבה מוטעית כי בימינו איבדה המצווה ממשמעותה.

במסגרת לימודיו, חווה תלמיד החמי"ד, פעם אחת בלבד - ואולי פעמיים - את לימוד נושא השמיטה. לפיכך, חובתנו כמחנכים לנקוט בכל האמצעים כדי להתגבר על הקשיים ולהצליח לחנכו בשנה זו - שכל כולה קודש - לחוות כראוי את חוויית קיום מצוות השמיטה, עד כי תיוותר בו כחוויה ארוכת טווח ולחנכו לעשות זאת מתוך רצון, גאווה וזקיפות קומה.

ככל שנהיה, אנו ותלמידינו, מודעים לכוונות המצווה ולצדדיה הרעיוניים - כן תגבר השפעתה החינוכית. להלן, ארבע **הזגשים חינוכיים-ערכיים**, המבטאים את גודל מצוות השמיטה וערכה והמציבים אותה במעלה סולם החשיבות החינוכית. אם לאורם נלמד את הלכות השמיטה לתלמידינו, יתכן ו"יתחבר" אליה יותר וגם נעורר את רצונו לקיים המצווה ביתר שקיקה, תוך התמודדות עם הקשיים שהיא מציבה.

- א. **מצוות השמיטה - מצווה ייצוגית**
- ב. **מצוות השמיטה מפתחת "גיבורים"**
- ג. **פירות שביעית - פירות משולחנו של מלך**
- ד. **מצוות השמיטה מחנכת לחיזוק המידות הטובות ותורמת לבניין האישיות.**

א. מצוות השמיטה - מצווה ייצוגית

פרשת בהר, המביאה בפנינו את מצוות השמיטה, פותחת במילים: "וידבר ה' אל משה בהר סיני לאמור..." (ויקרא כ"ה, א). בכל יתר הפניות של ה' אל משה לא מצויין "יהר סיני". שואל רש"י את השאלה הקלסית: "מה עניין שמיטה אלל הר סיני? ועונה בשם תורת כהנים: "מה שמיטה נאמרו כללותיה, פרטותיה ולקדוקיה מקיני, אף כולן כל המצוות, נאמרו כללותיהן ולקדוקיהן מקיני".

"זכתה" מצוות השמיטה הנדירה, המתקיימת אחת לשבע שנים, והיא מופיעה בתורה שבכתב על כל כלליה ופרטיה, בעוד מצוות "חשובות" ושכיחות יותר, כמו שבת, תפילין, סוכה וארבעת המינים מופיעות בתורה שבכתב רק ככלל ואילו פרטיהן ודקדוקיהן מועברות אלינו באמצעות תורה שבע"פ. ולא עוד, אלא שעפ"י רש"י, "זכתה" מצוות השמיטה ללמדנו שכמו שהיא הושמעה, על כל "כללותיה, פרטותיה ולקדוקיה" בהר סיני, כך כל המצוות כולן הושמעו על כלליהן, פרטיהן ודקדוקיהן בהר סיני. משמע, נבחרה מצוות השמיטה להיות מצווה מייצגת כדי ללמד שתורה כולה - גם זו שבעל פה - ניתנה למשה מסיני.

במה זכתה?

במצוות השמיטה גלומים עיקרי היהדות והיא מבליטה מערכת ערכים המהווה את יסודות התורה כולה. בעזרתה יכול יהודי לחנך ולהתחנך לחיזוק האמונה ולקיום מצוות, כאחד.

בצד האמוני - מחזקת בו המצווה את עיקרי האמונה כמו:

* אמונה בקב"ה כבורא עולם, כנאמר בתורה: "כי לי הארץ" (ויקרא כ"ה, כג) ובמדרש: "אמר הקב"ה לישראל: זרעו שש והשמיטו שבע, כדי שתדעו שהארץ שלי היא". (סנהדרין לט, ע"א).

* אמונה בהשגחה הפרטית והעמקת הבטחון בה', כנאמר בתורה: "וציוותי את ברכתי לכם בשנה הששית ועשת את התבואה לשלש שנים..." (שם שם, כא).
בשמירת מצוות "שבת הארץ", כמו בשמירת מצוות "שבת בראשית", האדם מעיד שה' הוא אדון העולם ושהארץ שייכת לו ומבטא בטחונו בה' המשגיח עליו ודואג לו תמיד.

בקיום מצוות - מצוות השמיטה, מעצם מהותה - כמו התורה כולה -

כוללת מצוות שבין אדם למקום ומצוות שבין אדם לחברו, כאחד.

* בין אדם למקום - ברבים מטעמי השמיטה (שלא נפרט כאן), מושם דגש על חיזוק הקשר בין אדם לבוראו, כטעם השמיטה. יחד עם זאת - על השמיטה נאמר

במפורש שהיא "שבת לה". ברור שאנו מקיימים את המצווה כמצווה שמעית, "כי ה' ציווה".

כדברי ה"משך חכמה" (ר' מאיר שמחה מדווינסק) האומר: "יש במצווה זו כמה עניינים עמוקים מבינת אנוש והם מושגים רק להי יתברך, היודע כל, ככתוב "שבת שבתון לה".

* **בין אדם לחברו** - מצוות "ונטשתה" - הפקרת השדות - היא מעיקרי מצוות השמיטה. יש בה מהדאגה לזולת ומהתחשבות בעני "ואכלו אביוני עמך" (שמות כ"ג) והיא מהווה מצווה סוציאלית מן המעלה הראשונה.

התלמיד לומד - לאור "ההוכחות" דלעיל - לקיים את המצווה:
* מתוך ידיעה כי הוא מקיים מצווה ייצוגית חשובה, שנבחרה להוכיח כי "תורה למשה מסיני".

* מתוך ידיעה שמצוות השמיטה "כוללת" את יסודות האמונה ויסודות קיום המצוות כולן, בין אדם למקום ובין אדם לחברו.
ישנו סיכוי שנביא בכך את התלמיד לגלות "יתר עניין" הן בצד הרעיוני והן בקיום המעשי של המצווה.

ב. מצוות השמיטה מפתחת "גיבורים"

הוראת הצד הרעיוני של השמיטה היא הזדמנות ללמד את התלמידים שגיבור אמיתי הוא אינו בעל הזרוע, אלא זה השולט ביצרו. המדרש על הפסוק "ברכו ה' מלאכיו גיבורי כוח עושי דברו..." (תהלים ק"ג, כ) מופיע בשתי גרסאות, (בויקרא רבה ובמדרש תנחומא), כששניהם גורסים כי "גיבורי כוח הם שומרי שביעית". להלן, המדרש מתורגם (ובמשולב):
"אמר ר' יצחק נפחא: "בשומרי שביעית הכתוב מדבר".

ולמה נקרא שמם "גיבורי כוח"?

בנוהג שבעולם - אדם עושה מצווה ליום אחד, לחודש אחד, שמה לשנה שלמה? (=האם יתכן לקיים מצווה שנה שלמה?) וזה (=הגיבור) רואה שדהו שומם, כרמו הפקר... פירותיו נאכלים ונותן ארנונא (=מס לרומאים) וכובש את יצרו ואינו מדבר. היש לך גיבור גדול מזה?!

הפסוק מתהילים, בו פותח המדרש את דברי השבח על שומרי שביעית, מובא גם במסכת שבת פת, ע"א ומתייחס כ"גיבורי כוח" אל בני ישראל שהקדימו "נעשה" ל"נשמע". נמצא איפוא, קשר נוסף בין מעמד הר סיני למצוות השמיטה. יחד עם זאת, נלמד מכאן, **שלצורך שמירת שביעית כהלכתה**, דרושות **התעלות וגבורה**, בבחינת "נעשה ונשמע", אי אפשר לקיים את המצווה כראוי באמצעות הכרה שכלית גרידא.

דרושות לכך מחד, אמונה תמימה של "נעשה ונשמע" וגבורת נפש וכיבוש היצר למשך שנה תמימה, מאידך.

ראוי לשים דגש במהלך הוראת הנושא, למידת ה"גבורה" שיש בכיבוש היצר. להזכיר אירועים בחיי היום-יום הדורשים ויתור ושליטה על היצר. ניתן להזכיר את דברי שלמה המלך במשלי: "טוב ארך אפיים מגיבור ומושל ברוחו מלוצד עיר" (ט"ז, לב) ועל פי רמות הגיל - לדון בנושא.

התלמיד יבין מתוך הדיון, שבקיום מצוות השמיטה אל המכונים "גיבורי כוח עושי דברו", אינם רק החקלאים הנוטשים שדותיהם ומפקירים יבולם לשנה תמימה. הם אולי ה"גיבורים" הגדולים, אך יחד עמם ניתן למנות כ"גיבורים" גם את - עקרת הבית ה"גיבורה" - שבשנת השמיטה אינה קונה בכל חנות ירקות מזדמנת, אינה קונה כל ירק ופרי עפ"י רצונה, אלא לאחר שבדקה את מקורם וגם אם תינוקה זקוק לבננה, למשל, לצורך התפתחותו, תדע לוותר בשעה שאין הבננה מצויה בחנות על פי היתרי שמיטה. "גיבורה" היא עקרת הבית גם על הנכונות לשלם יותר עבור פירות שביעית המצויים בחנות הראויה, אם הם עולים מעט יותר, או לוותר עליהם, אם הם עולים הרבה יותר.

הוא הדין ביחס לירקן, שהחליט לספק בשנת השמיטה סחורה כהלכתה, והנה הוא כובש את יצרו ואינו מתפתה - כאותם "עוברי עבירה" שהביאו עלינו את גזירת הספיחין - ואינו "מכניס" ארגו עגבניות מזדמן, שיכול להימכר לו במחיר מוזל כשאינו יודע את מקום גידולם. גם אותו ירקן הוא "גיבור".

"גיבור" הוא גם תלמידנו הצעיר הזוכר לשמור בקדושת שביעית את שאריות הפרי או הירק ולהניחם אחר כבוד בפח שמיטה, על פי ההלכה. ו"גיבורה" היא גם הנערה שוויתרה על מנת פלאפל בחנות, שיש בה תעודת הכשר ראויה כל השנה, אך בשנת השמיטה בעליה אינו דואג להכין את הסלט מירקות שגודלו ושווקו על פי ההלכה.

לימוד כזה של מצוות השמיטה וקיומה - הלכה למעשה - מתוך מודעות לכוחות הנפש שהיא מחייבת, היא הזדמנות פז לחנך לשליטה על היצר בכלל, גם במקרים אחרים והתלמיד, ש"חולם" להיות "גיבור", ימצא, בהדרכה נכונה, כר נרחב למימוש חלמו והזדמנות להצטיין בגבורתו זו, במהלך שנה תמימה וגם לאחריה.

ג. פירות שביעית - פירות משולחנו של מלך

על פירות שביעית חלה קדושת שביעית. לימוד הלכות קדושת שביעית מהווה גורם מזמן נוסף, הבא לחנך את התלמיד לקיים את מצוות השמיטה מתוך יתר רצון וגאווה.

מהפסוק "והיתה שבת הארץ לכם לאכלה" (ויקרא כ"ה, ו) דרשו חכמים:
 "לכם" - לכל צרכים
 "לאכלה" - ולא לסחורה (עבודה זרה דף סב)
 "לאכלה" - ולא להפסד (פסחים דף נב).

משמע, מותר לאדם להנות מפירות שביעית לכל צרכיו: למאכל אדם, למאכל בהמה, לסיכה, להדלקת הנר, לצביעה (עפ"י משנה, מסכת שביעית), אלא שהשימוש בהם צריך להיות באופן הרגיל והמקובל בלבד ואין לגרום להם לפחיתות כבוד או להביאם לכלל השחתה.

כאן המקום לקיים דיון עם התלמיד כיצד נוהג כבוד בחפצים היקרים והחשובים לו, בחול ובקודש, כמו ספר חדש, בגדי שבת, תכשיט יקר, ספר תורה, חומש, סידור, תשמישי קדושה וכד'.
 תשמישי קדושה וכד'.

אחרי דיון כזה, יבין התלמיד כי בפירות שביעית, שהם קודש, יש לנהוג בכבוד ובקדושה, כמו בתשמישי קדושה אחרים. נאכל מהם כל מה שאפשר, נשתמש בהם בדרך שימוש הרגיל ואת הפסולת נניח באופן מכובד בשקית בפח שמיטה עד שתירקב ותצא מקדושתה.

התלמיד ילמד כי הקדושה החלה על פירות שביעית באה, בעצם, להכריז כי "לה" הארץ ומלואה!" (תהילים כ"ד, א) ומה שנכון תמיד, נכון עוד יותר בשנת השמיטה. שהרי, אחד מטעמי השמיטה מצוי כבר בגמרא שכתבה: "אמר הקב"ה לישראל: זרעו שש והשמיטו שבע, כדי שתדעו שהארץ שלי היא" (סנהדרין לט, ע"א).

בשמרו את מצוות שבת הארץ - כמו בשמרו את מצוות שבת בראשית - מעיד האדם שה' הוא אדון העולם ובוראו. ומוסיף על כך ספר החינוך (מצווה פ"ד): "כדי שיזכור אדם שהארץ שמוציאה אליו הפירות בכל שנה ושנה, לא בכוחה וסגולתה תוציא אותם, כי יש אדון עליה ועל אדוניה וכשהוא חפץ, הוא מצווה אליו להפקירם...". אחת לשבע שנים אין לאדם בעלות על הקרקע והיא שבה אל יוצרה.

בשנת השמיטה האדם מפקיר רכושו ויבול שדהו ואוכל מיבולו ומשולחנו של מלך ואם משולחנו של מלך מלכי המלכים סעודתו - בוודאי שיש לנהוג יתר כבוד במאכלים, אך גם הפסולת ראויה לכבוד ולפיכך אין להשליכה, אלא לנהוג גם בה

על פי ההלכה. התלמיד בעצם צריך להבין שבכל ירק ופרי מפירות שביעית שהוא אוכל, יש קדושה ומימד רוחני, כיוון שבא "משולחנו של גבוה" ולפיכך יש לנהוג בו בכבוד הראוי.

יש להדגיש בפני התלמיד כי רבים מן הפוסקים קובעים שקדושת ארץ ישראל אינה פוקעת לעולם - בין אם ננהג לפי היתר המכירה ובין אם נקפיד לאכול יכול נכרים. לדעתם, יש לכן לנהוג קדושה בפירות שביעית, בכל שיטה של קיום המצווה. מכאן, קל יהיה לנו לחנך את התלמידים להכין גם בבית פח שמיטה ולהתייחס לכל פירות השביעית בקדושה, כאוכלים משולחנו של הקב"ה, גם אם את היבול גידל נכרי מעזה או מטול כרם. (מה עוד שבוודאי שהקדושה חלה על פירות מאוצר בית דין). זוהי הזדמנות חינוכית להעביר מסר כללי של "בל תשחית" ולחנך לכבוד לאוכל בכלל. אם יקפיד התלמיד בשנה זו, שלא להשליך שאריות פרי וירק מחמת קדושתם, אולי יימשכו הלבבות אחר המעשים, יתעורר יחס של כבוד לאוכל, שיזכה למימד רוחני וגם ארץ ישראל תצא נשכרת, בכך שתהא נקיה יותר ויפה יותר ותרמנו את חלקנו גם לחינוך לאיכות הסביבה.

ד. מצוות השמיטה מחנכת לחיזוק המידות הטובות ותורמת לבניין האישיות

לימוד מצוות השמיטה משתלב בשנת הלימודים הנוכחית בשימת דגש על הנושא המרכזי של מערכת החינוך: "ערבות ומעורבות", ואכן, אין מצווה כמו מצוות השמיטה הנמשכת שנה תמימה, שיש לה השפעה כה עמוקה על פיתוח כוחות הנפש של האדם הפרטי ועל חיזוק המחוייבות לכלל ישראל, ואמר כבר ר' שמעון שקופ זצ"ל בעל ה"שערי יושר": "האיש ההולך על פי התורה - ה"אני" שלו כולל את כל עם ישראל". התמדה בקיום מצוות השמיטה מזמנת ליהודי אפשרויות לטיפוח אישיותו ומידותיו:

א. מידת הענווה - יסוד מוסד ביהדות הוא כי האדם אינו חזות הכל. גם החקלאי אינו יכול לומר "כוחי ועוצם ידי עשו לי את החיל הזה". אחת לשש שנים הוא מצווה להכריז כי הארץ היא של הקב"ה ובכך בעצם לומד להכיר את מקומו ומעמדו האמיתיים ובכך מחזק את מידת הענווה.

ב. מידת הוותרנות - מטרת מצוות הפקרת השדות היא לחנך את החקלאי להעמקת רגשי ההסתפקות במועט, ההתחשבות בצרכי הזולת, הנדיבות והוותרנות. "...ועוד יש תועלת נמצא בדבר לקנות בזה מידת הוותרנות, כי אין נדיב כנותן מבלי תקווה אל הגמול..." (ספר החינוך מצווה פ"ד).

ג. ערבות ומעורבות - יסוד הקניין הפרטי של האדם - "שלי שלי ושלך שלך" (מסכת אבות) - מתבטל בשנת השמיטה, כשעצם קיום המצווה מוציא את היהודי ממסגרתו הפרטית למעורבות בחברה.

מצוות **שמיטת הקרקעות** במהותה - ע"י הפקרת הרכוש הפרטי - **מבטלת את המחיצות ויוצרת שוויון בין העשיר לעני**, בין בעל השדה לעבדיו, ולשכיריו האוספים זה לצד זה את היבולים רק כדי "שלוש סעודות".

מצוות **שמיטת הכספים** המצטרפת לשמיטת הקרקעות, בסיומה של השנה, תורמת אף היא לתיקון החברתי, בחזקה את החינוך **למידת הוותרנות והנדיבות**, באמצעות וויתור על חובות כדי להעמיד את בעל החוב "על הרגליים".

במשך כל שנות לימודיו, לומד תלמיד החמ"ד את **שייכותו לכלל ישראל** ומתוך כך, את המחוייבות כלפי אותו הכלל. יחד עם זאת, הוא לומד את **מידת החשיבות שמייחסת היהדות לפיתוח מידותיו ותכונותיו המוסריות**.

בשנה זו יכול בית הספר להשקיע - יתר השקעה - בטיפוח שני המימדים כאחד. ניתן השנה לחזק את מידת הענווה של תלמידינו, להפחית מרמת התחרותיות, להרגיל תלמידים להכיר בנקודות החוזק של חברים, ללמוד לוותר, לתרום לזולת הנוקק, להעניק לאחר ולהבין שיש ליהודי שומר המצוות סדרי עדיפויות שונים בהשגת יעדים ושרדיפה אחר הישגים חומריים אינם בראש הסולם.

יש להדגיש בפני התלמיד כי גם מי שאין עיסוקו בעבודת אדמה, מחוייב להכרה עמוקה בערכם של השוויון והאחריות ההדדית. מי שמודע לכך שנכסיו, רכושו, כישוריו ויכולתו אין מקורם ב"כוחי ועוצם ידי", אלא הם ברכת הבורא, יוכל ביתר קלות, להתחלק עם הזולת באשר חננו הקב"ה.

תפקידנו כמחנכים לטפח בשנה זו את הערבות לכלל, את הנכונות לתת ולהתחבר אל הנוקק, כש"כל ילד יכול" לתת ולהעניק משלו לאחרים.

לסיכום

כגודל הקושי בקיום המצווה - כן תרומתה.

"שמירת שמיטה כהלכתה מפתחת באדם ערכים דתיים ומוסריים, לאומיים וחברתיים ומעוררת בו יחס מיוחד לאדמה ולאדם, לעם ולארץ". (הרב יעקב אריאל, עניין שמיטה והר סיני, שדה חמד, תשרי תשנ"ד).

מרגע שתלמידינו **יעמדו על המשמעות הרעיונית של מצוות השמיטה**, תחדל בעיניהם, גם ההקפדה על הדינים השונים, להיות טכנית-אוטומטית, בבחינת "מצוות אנשים מלומדה". ובד בבד, יש לקוות, **כי תתחזק גם מידת יראת השמים של מקיים המצווה**.

כשהתלמיד כצרכן, יפנים את הערכים שלמד, יחוש עצמו כחלק מקבוצה ייחודית ערכית המקיימת מצווה ערכית וישא עמו את הערך המוסף של המצווה, מעבר לשנת לימודים זו, ואז - נמצאנו לא רק מלמדים אלא באמת מחנכים.

יהי רצון שיתקיים בכולנו "במוצאי שביעית בן דוד בא" (סנהדרין דף צז).